

ПОЕЗІЯ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРІОДУ УГОРСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1939-1944 рр.)

Анотація. У статті подано огляд поезії Закарпаття періоду угорської окупації краю. Розглянуто мотиви, стильові особливості. Вказано на роль літературних шкіл, які з'явилися на початку 1940 р. для активізації літературного життя. З них вийшли талановиті письменники. Зауважено, що не всі твори початківців відзначилися високою художністю, більшість із них мали наслідувальний характер, залишилися документом періоду опору і боротьби закарпатців за соціальні і національні права. Акцентовано, що в поезії періоду угорської окупації на повен голос зазвучали антифашистські настрої. Відзначено, що після окупації краю найталановитіші поети Закарпаття, зокрема Зореслав, В. Гренджа – Донський, Іван Колос, А. Патрус – Карпатський змушені були емігрувати. Зроблено висновок, що незважаючи на переслідування, репресії українське слово за Карпатами боролось, розвивалося, стало цікавою сторінкою української літератури.

Ключові слова: окупація, терор, мадяризація, неволя, віра, боротьба, антифашистські настрої, національна гідність, державність, соборність.

У березні 1939 року Закарпаття було окуповане Угорщиною. Окупаційна угорська влада позбавила населення краю всіх політичних прав, проводила жорстоку мадяризацію. У цьому їм допомагали угороси з числа русофілів та автохтонів, які силкувалися довести, що закарпатці – не українці, а окремий угороруський народ, близький до угорців. Місцеве населення краю було позбавлене права називати себе українцями, українська мова була оголошена поза законом. З бібліотек вилучалися українські книжки, більшість із них були спалені публічно на вогнищах, деякі вивезли в Дебрецен і Будапешт. Про цю інквізицію, вчинену угорськими окупантами, І. Керча писав:

*Високі багаття – до самих небес,
Мислителів твори летіли в їх паці.
«Грілися злі духи» (6, 54).*

У період фашистського терору від рук окупантів загинуло 115 тисяч краян, це кожен шостий житель Закарпаття, серед них поети Дмитро Вакаров, Микола Сокач, Мойсей Шпіцер. Щоб денаціоналізувати місцеве населення, угорські окупанти відкривали угорські школи навіть там, де не було жодного угорця. У 1941 році було видано «Граматику руського язика» І. Гарайди, яка пропагувала дивну мову-суміш місцевого діалекту з покрученою церковно-слов'янською та російською мовами. Внаслідок таких освітніх заходів у 1944 році на Закарпатті було 150 тисяч неписьменних, лише незначна кількість краян навчалася у вищих навчальних закладах, де викладання велося угорською мовою. Тодішня преса, що видавалася за кошти уряду Горті, зокрема «Карпаторусській голос» і «Русское слово», проповідували вірність Свято-Стефанській короні і вели антиукраїнську пропаганду. Закарпатські ренегати твердили, що місцеве населення – це плем'я «неслов'янського походження», яке не бажає нічого ні від великору-

ської мови Пушкіна, Достоевського чи Тургенева, ні від української фонетики Шевченка, Франка та інших українських письменників («Карпаторусській голос». – 1941, 27 травня).

Найважливішим результатом угорської окупації Закарпаття в 1938-1944 рр., – писав В. Маркус, – було те, що населення, а насамперед українське, а також і жидівське та румунське, позбулося решток симпатій, які дехто міг мати в 1930-их рр., до давньої Угорщини... Угорська репресивна політика і зухвалий, часто сліпий, угорський шовінізм, підтримуваний і групою ренегатів серед місцевих людей, викликав у всіх прошарках населення глибоке антиугорське наставлення, що виявилось в діях активного руху опору» (13, 220).

Незважаючи на фашистський терор, жорстоку мадяризацію, українські письменники, виявляючи неабияку мужність, боролися з денаціоналізаторською політикою Будапешта.

У активізації літературного життя Закарпаття помітну роль відіграли «літературні школи», які з'явилися на початку 1940-х років при Ужгородській, Мукачівській і Хустській гімназіях, а з часом і при Будапештському університеті. З цих гуртків вийшли талановиті письменники – Юрій Гойда, Юрій Керекеш, Семен Панько, Василь Діянич. Оскільки українське слово було заборонене, молоді автори писали російською мовою. Угорські окупанти дозволили вести викладання в середніх навчальних закладах краю російською мовою, бо вважали, що Москва від Ужгорода далеко, а Київ і Львів – близько. Одна за одною з'являлися колективні збірки «Живая струя» (1940), «Шаги» (1941), «Будет день» (1941), «Накануне» (1941), «Тройка» (1943), «Перед Сходом» (1943). Окремими книжечками вийшли з друку збірки «Мой путь» С. Панька, «Живая синь» Ю. Гойди, «С полетом дней» Й. Архія, «Горы и доля» В. Сочки, «Монисты» І. Керчі.

Не всі твори початківців відзначалися високим порогом художності, більшість із них мали наслідувальний характер. Писали вони російсько-українським суржилом, який культивували місцеві москвофіли. Багато з них – лише документ періоду опору і боротьби закарпатців за соціальні й національні права. У багатьох творах юних авторів змальовано вражаючі картини злиденного життя закарпатців в умовах гортіївського тюремно-поліцейського режиму. Ю. Гойда порівнював окуповане Закарпаття з бідною вдовицею («Сльози Вітчизни»), П. Продан – із смерекою, яку замело снігом («Одна ти, смереко, в зимовім гаю»), Ю. Качій із вмираючою від морозу і жорстокого вітру квіткою («Осінь»). Суспільно-політична атмосфера в умовах окупації постає в поезії в образі ночі, яка воює з днем (Ю. Гойда «Відчуйте – ми скоро на грані»), нічного полону (М. Сочка «Судилась нам доля сувора»), сльотавої холодної зими (В. Діянич «Ми»), зажурених низеньких хат (В. Сочка «Плач дранкових стріх»), безкінечних хмар, туманів (І. Керча «Прогніли тумани»). Молоді автори не обмежувалися співчуттям знедоленим країнам. «А плач не допоможе, не виручить і злість» – писав К. Галас («Неначе все навколо», «Плачу й стогону доволі»). Вірили у кращу долю, яку можна здобути в боротьбі. Василь Діянич заявляв:

*Нам віра – сльозою, зневіра – чужа,
Не сплине сльозами у безвість душа,
Бо сльози сльозами, а віра для тих,
Хто йде й не боїться стежинок крутих.
«Ми» (6, 112).*

Епіграфом до колективної збірки «Перед Сходом» поети Й. Архій, К. Галас та Ю. Керекеш взяли слова М. Некрасова:

*К чому хандрить, оплакує втрати?
Кодя б хоть легче было от того!
Мне самому, как скрип тюремной двери,
Противны стоны сердца моего.*

Редактор ці рядки М. Некрасова зняв, мотивуючи, що збірку не пропустила б цензура.

Майбутнє символізували образи весни (І. Керча «Привітання весни», Ю. Качій «Привіт весні»), прозоро-ясного дня (К. Галас «Вже бачу, бачу! – день гряде», «О будуть дні та ночі»), сонця (М. Сочка «Судилась нам доля сувора», Ю. Гойда «Проступіться гори»), світлих весняних променів (Ю. Гойда «Сонце запалює віщі вогні», Й. Архій «Весняні промені»), ранку, усміхненого світанку (К. Галас «Червоніють зорі», «Лунайте, співи молодечі», С. Панько «До моїх земляків»).

Поети вважали, що вільний світлий день може наблизити нескорене оптимістичне слово. Звертаючись до побратимів по перу, І. Маріаш заявляв: «Нехай могильно не мовчать уста, // Нам рано слово правди хоронити» («Поетам»). Віра в силу слова на повен голос зазвучала у вірші К. Галаса

«О, встань, пророче, і промов». Він пройнятий вірою в силу священного слова:

*Словами бий, громами бий –
Най чують правду горді й ситі.
Не згине марно твій глагол,
І не умруть твої ідеї,
Якщо вони – правдива путь,
Не сонні книжницькі мінеї (6, 105).*

Надії на суспільні зміни К. Галас передає образом крику гір, які не можуть витримати глухого мовчання:

*Промов, пророче! Віщий клич
Із мряковини збурить море.
Заговори! Бо як змовчиш –
То тріснуть криком гори (6, 106).*

У багатьох творах періоду окупації Закарпаття звучать заклики до боротьби. Закличну форму мають назви віршів «Встаньмо, карпатській браття» (Ю. Гойда), «Вставай, мій брате» (Й. Архій), «Ану ж вставай, народе» (К. Галас). Такого роду заклики відігравали роль організації і мобілізації національно-визвольних сил для боротьби за свободу і незалежність Вітчизни. Ця поезія – зразок публіцистичної лірики, у ній наявні ораторський пафос, висока напруга емоцій, динамічний, урочистий тон викладу. У багатьох творах звучить думка: краще загинути в огні боротьби, «як жити й не знати нової доби // Ясної доби» (І. Керча «Вітри віковічні шмагають мій край» (6, 41).

Порив до боротьби символізують образи вітру, неспокійних, нескорених рік (Д. Лазар «Тиса», В. Діянич «Весняний вітрику, дзвени»), водоспадів (К. Галас «Ніагара»), бурі (Й. Архій «Сон», В. Діянич «Буде буря»), вогню (Д. Вакаров «Пориви», Г. Токар «Грядуть часи тяжкі, та ми до них готові»), дужого сокола (Ф. Потушняк «Сокіл»).

На повен голос зазвучали антифашистські настрої в поезії Д. Вакарова («Непроханий гість»), Ю. Гойди («Тигри захлинаються»), К. Галаса («Exitus»), М. Шпіцера («В бурях народного гніву»). Мажорний пафос, вольові інтонації, абсолютизація і романтизація боротьби – характерні прикмети стилю поезії.

Борці за волю Вітчизни усвідомлюють, що боротьба буде важкою. У них завзяті лиця, вогонь у очах, вони бачать «ті путі широкі», якими прийде весна (К. Галас «О, бачу вас, завзяті ваші лиця»), готові розірвати «ланці залізні» (Ю. Качій «Настане день»), розчистити дорогу від колючого терня (І. Чопей «Друзям»).

Поезія сповнена зневагою і гнівом до тих земляків, що служили окупаційній владі, за іудин гріш продали свої душі (І. Керча «Зрадникам народу», Г. Токар «Зрадникам»). Звертаючись до запроданців, І. Керча писав: «Настане день розплати, // Народний гнів впаде на вас вогнем, // Озорені новим, свобідним днем, // Без вас майбутнє впустимо до хати» (6, 44).

Після окупації краю найталановитіші поети Закарпаття змушені були емігрувати. Зореслав (Степан Сабо) і В. Гренджа-Донський втекли в Словаччину, Кость Вагилевич та Іван Колос (Кошан) – у Чехію. А. Патрус-Карпатський – у Радянський Союз. Миколу Рішка та Семена Панька окупанти вивезли в Угорщину для «акліматизації».

Капелан Карпатської Січі Зореслав, який у 30-х роках видав дві збірки віршів («Зі серцем у руках» (1993) та «Сонце і блакить» (1936), під час війни написав третю – «Сонячні ескадри» та поему «Рут». Після визволення, переховуючись від радянських енкаведистів, він передав рукопис збірки і поеми в один із монастирів Чехословаччини, а сам виїхав на Захід. Побоюючись за своє життя, перед черговими обшуками монашки спалили рукопис. Лише через 30 літ у США побачила світ збірка його поезій «З ранніх весен», у яку поет включив, крім творів з попередніх книжок, нові вірші, написані упродовж 1939-1962 років. Зореслав вважав, що Україна має самостійно творити свою долю, покладаючись лише на власні сили. Шлях України до своєї незалежності, за словами Зореслава, – це «Шлях невблаганних борін» з неминучими втратами. І лише той гідний поваги, «Хто не знає спочину, втоми й зневіри // Хто і серце і душу гартує, сталить // Огнем чину, змагання, любові й офіри» (9,102). Він вірив, що колись «уквітчана воля – велична, свята авреоля Вкраїни» повстане з руїни. Зніметься «Від Дону по Тису, по Сян» окрилена пісня осан і прийде «Великий час – Народне Воскресіння». Усьому тому передуватимуть нелегкі змагання, в процесі яких п'яні раби стануть згуртованою тверезою нацією («Ні, не Москва, не Ленінград»).

Окупаційна влада ув'язнила в концтабір «організатора повстання проти Мадярщини», будівничого Карпато-Української держави В. Гренджу-Донського, – одного з найактивніших борців за українську національну ідею, будівничого і барда Карпатоукраїнської держави. Він відбував покарання в Тячівській тюрмі і концтаборі Вар'юлопоша, від смерті врятувався втечею у Братиславу.

В. Гренджа-Донський чи не найповніше відтворив щасливі і трагічні дні Карпатської України. Народження Карпато-Української держави було для нього – найвеличнішим святом, бо його народ, скинувши «тисячолітнє ярмо», виходив на широкий шлях «Золотої Волі». Але величаве свято свободи виявилось коротким, «прийшло швидко Красне поле». В. Гренджа-Донський створив хвилюючі образи захисників Карпатської України («Ще б'ються хлопці», «Ходить стара ненька», «Мені в наруччі умирав»). Здебільшого вони мають узагальнюючий характер. Душа ув'язненого поета плакала-ридала, бо не мав сили розбити тюремні ґрати, він щиро заздри тим, що на полі бою боронили клаптик української землі і полягли за неї, не нарікав на долю, його менш за все хвилювало вла-

сне життя. З боєм писав, що волів би бути скоше-ним кулею, загинути разом з оборонцями Карпатської України, там, де родиться воля, ніж потрапити на глум і муки угорсько-фашистським окупантам. Скільки хвилюючої гіркоти у зверненні ув'язненого:

*Хлопці, милі хлопці,
Чом я не між вами,
Не між вами, козаками?
Чом я в порох не звалився?
Під мадярськими штиками
Чом я опинився?
«Юнацькі могили» (22,340).*

Прості, невимушені народно-пісенні інтонації, сповнені щирими, непідробними переживаннями, глибоко передають драматизм ситуації, трагічну атмосферу подій. Трагедію захисників Карпатської України В. Гренджа-Донський вдало передає за допомогою паралелізму:

*Пливуть трупи вниз водою,
і риби в ній ситі,
стоять верби над рікою
журою повиті (22, 341).*

Звертаючись до співвітчизників, поет просив: «Оті кістки ізберіте // у спільну могилу, як святощі хороніте, // як пам'ятку милу». Не сподіваючись вийти на волю, він просив поховати його разом з товаришами у могилі січовиків.

Ліричні звірвання В. Гренджі -Донського в тюрмі – не зітхальні листи ув'язненого з наріканням на власну долю, вони своєрідна рентгенограма глибоких, до болю щемливих переживань за долю рідного краю. Розумієш стан людини, що хоче передати вістку про себе найближчим, які не знають, де вона і чи живе. У пригоді стають народно-поетичні інтонації, звернення до буйного вітру, які виповнюють вірш до болю теплим ліризмом:

*Загуди ж бо із гори в долину
і відвідай доню і дружину,
де я ? – Ой, не зна'родина мила,
може, думає, що в полі
гостра куля вбила (22, 337).*

У творах В. Гренджі-Донського про Карпатську Україну багато особистого, вони написані кров'ю серця. Власне горе поет підносив до рівня загальнонародного, долю Карпатської України не мислив поза долею всієї України. Будучи в тюрмі, знаючи, що Карпатська Україна стікає кров'ю, нагадував: «наш народ – не лише Карпати, наш народ – титан! («Велика п'ятниця в тюрмі»).

У еміграції В. Гренджа-Донський став уповноваженим кореспондентом галицьких та американських газет, друкував статті про злочини мадярських окупантів на Закарпатті, у віршах картав угорських поневолювачів, які перетворили його край у руїну («В кайданах», «Капля в морі»).

У 1939 році угорські окупанти заарештували М. Рішка за український патріотизм, поет відбував покарання в тячівській, хустській тюрмах та в концтаборі Вар'юлопоша. У 1936 році він опублікував збірку віршів «Гірські квіти», у якій звучали ідеї соборності України. Його поезія сповнена тривогою за долю рідного краю і України. Звертаючись до столиці України Києва, М. Рішко з сумом констатував: «Мовчиш під молотом і серпом, // Приглушений смертельним криком» («Золотоверхий Київ»). З обуренням запитував, коли нарешті містом «залізним кроком» пройдуть легіони «з новим побідником Богданом, піднявши владний стяг високо?».

В роки фашистської неволі М. Рішко, як і його друзі, таврував окупантів і закликав до боротьби за кращу долю («Кривава неділя», «Не діждуться», «Настане день»). У його поезії нуртує дух непокори, висока внутрішня енергія і оптимізм – словом, особливості, властиві поезії «празької школи».

Після амністії М. Рішка з родиною вислали в Угорщину, у 1942 році призвали в армію, відправили у робітничий батальйон. Радянська влада після визволення Закарпаття продовжувала переслідувати поета за його патріотизм. Лише після хрущовської «відлиги» поет нагадав про себе збірками «Загнали струни», «Розмова з матір'ю» (1973), «Повернення» (1980), у яких нічого не зосталося від ранніх творів поета 30-40-х років.

Страх перед радянськими органами знищив яскравий талант Івана Колоса, який увійшов у літературу єдиною збіркою «Молоді мої дні» (1938), яка, за словами О. Мишанича, була «важливим художнім документом доби, виявом думок і настроїв закарпатської молоді перед історичним актом відродження української державності на Закарпатті у 1938-1939 роках» (14, 125).

Трагічно склалася доля закарпатоукраїнського поета Костя Вагилевича. Нащадок редактора «Русалки Дністрової» Івана Вагилевича, К. Вагилевич брав участь у боротьбі з поляками, був ув'язнений, після втечі з польської тюрми виїхав до Чехословаччини. Здобувши у Празі вищу освіту, переїхав на Закарпаття, вчителював, писав вірші, друкував їх під псевдонімом К. Чуга. Угорські окупанти ув'язнили поета, а після звільнення виселили за межі Угорщини. Він виїхав до Праги, працював асистентом в УВУ на кафедрі педагогіки, яку очолював А. Волошин. Рятуючись від енкаведистів, К. Вагилевич емігрував на Захід, жив у США, незадовго до смерті повернувся до Праги, де й помер 4 січня 1974 року.

У 1941 році К. Вагилевич опублікував збірку віршів «Україна непоборна». Провідний мотив збірки – любов до поневоленої, пошматованої окупантами України, віра у воскресіння української нації. Україна для К. Вагилевича – вільна демократична «степова Геллада», вона непоборна, єдина, соборна «від Кавказу до Дунаю, як одна твердиня». Це оптимістична візія поета.

Ворогам України Вагилевич нагадує кафи, трапезунти, синопи, звертався із закликом до сучасників у разі необхідності встелити трупами Жовті Води і Конотопи. Щоб пробудити у співвітчизників забутий і приспаний дух героїзму, поет актуалізує минувшину, звертається до нашої славної історії. У поемі «Скити» створює казкову картину боротьби славних скитів проти рабства. Скитією називали Україну, яка, продовжуючи традиції Давньої Греції, розвивала культуру, утверджувала себе мистецтвом, філософією і врешті-решт стала жертвою завойовників. Він сприймає історію як важливий чинник творення сучасності, і тому складовою його поетичної творчості є тема пам'яті.

К. Вагилевич вважав, що українці, як поневолена нація, повинні знищити в собі лякливність, покірність, дух рабства, що сформувалися внаслідок багатолітньої неволі; бути готовими до боротьби за свободу, а не виправдовувати свої невдачі нікчемними причинами і проклятими обставинами. Філософію виправдовувати себе умовами Вагилевич називає рабською, властивою лівиній нації. Обставинам, якими виправдовують пасивність, інертність, бездіяльність, він протиставляє віру, що зрушує гори, волю, «що смерть проганя, всенародний гнів і порив». («Обставини»).

Втіленням духовної енергії української нації К. Вагилевич вважав Т. Шевченка, який «світу день Новітній заповів, тиранам усіх мастей кинув слово-лезо». Його поезію К. Вагилевич називає синтезом любові і гніву.

Поет гостро переживав відсутність мудрих провідників, без яких народ – «натовп безголовий». Поет із сумом зауважує, що Українську державу намагаються будувати дрібні люди, у яких «мозок слабкий..., тупий». Щасливо він вважає ту державу, «де люд в незломній вірі // Стає під прапори твердих проводирів» («Верховині»). К. Вагилевич звертається із словами молитви до Всевишнього, щоб послав нам, якщо не другого Богдана чи Дорошенка, то хоча б Наливайка або Острияницю.

Не міг обійти К. Вагилевич і таку національну хворобу українців, як намагання чи не кожного бути отаманом. Цю боротьбу за булаву завжди використовували вороги української нації («Провідники»).

Ключовими словами в творах Вагилевича соціальної тематики є неволя, гніт, ярмо, пута, темниця, шибениця, розп'яття, хрест, раб, батіг, кров, чорні цвинтарі, темна Верховина. Поет використовує традиційні для українського фольклору образи буйного вітру, чорного ворона, що кружляє над трупами невинно убієнних руснаків. Екзистенційні категорії страху, зневіри, муки, відчаю характеризують модус життя закарпатців під гнітом окупантів.

У творах К. Вагилевича проглядаються паралелі з лірикою поетів-націоналістів, таких як Є. Ма-

ланюк, Ю. Клен, В.Гренджа-Донський. Художня структура його лірики перебуває в силовому полі поезії празької школи.

Помітним досягненням поезії Закарпаття періоду угорської окупації стала творчість одного з найталановитіших поетів празької школи Івана Ірлявського (псевдонім І. Рошка). За своє коротке життя (1919-1942) він видав чотири збірки: «Голос Срібної Землі» (1938), «Моя весна» (1940), «Вересень» (1941) і «Брости» (1942). Остання побачила світ після його трагічної загибелі в окупованому німцями Києві. Навчаючись у Мукачівській торговельній академії (1933-1938), молодий поет глибоко усвідомив, що Закарпаття – «галузка славної землі» нової, соборної України («Привіт»), вірив, що полум'я визвольної боротьби з маленького Закарпаття перекинеться в Галичину, згодом на Схід і завершиться визволенням всієї України («Голос Срібної Землі»).

І.Ірлявський відчував, що народ дозрів до власної держави («Фрагменти»), не хоче бути нікчемним рабом. Поет жив національною ідеєю і навіть його найінтимніша лірика, за словами О. Лашенка, «вагітна болями свого часу» (11, 240). Метою його життя була вільна Україна «від Кавказу до Срібної Тиси» («Пісня днів»). Автор поетизував образи борців за волю Срібної Землі. У його поезії вони лицарі-тевтони, що сміливо виходять «назустріч бурям перепон», їх серця п'яні від гніву («Пробоевикам»), вони залізом скуті в сонячні ряди («Ми»), випромінюють щастя, їх дні розсіяно-бурхливі, блаженні, яскраві, ясні, прозорі, барвисто-голубі, а пориви вільні і невпинні («Блаженні дні»).

І. Ірлявський часто використовує архетип серця. Серця людей, що борються за волю України, - щасливі («Фрагменти»), закосичені, «утіхою п'яні». Ліричному герою І. Ірлявського легко на серці, коли бачить мету, яка постає в образі золотого сонця, що приходить за бурями («Великий чин»). Смерть лицаря на шляху борні асоціюється з образом втомленого палаючого сонця («Вінок»). Майбутнє революції постає в ліриці Ірлявського в традиційних для поетів празької школи образах бурі («Присвята», «Великий чин», «Кривава Січ») і кривавих жнив («Фрагменти»).

І. Ірлявський часто використовує архетипи дороги, тернистого шляху, простору, вогню, весни, дня. Дорога до мети завжди устелена терням («Рідні»), пов'язана з ризиком і жертвами («Юнацькі дні»), тим, хто вірить у перемогу, вона займається ясністю. Їх дні летять у розгоні по молодих дорогах. Простір – це символ вільного життя, це і земля, поле, яке обробляє хлібороб («Поля, поля і ниви, ниви, ниви»). Простір – це життєвий шлях героя, освітлений зорями («Як прийде весна»), символ безконечності, вознесіння людської душі. Почуття радості зроджує бажання «плисти у відчинений простір» («Весілля»), це і рідні місця: краєвиди Мукачева, сірі мури замку, шум Латориці, старий монастир на горі (Мукачів»). Поет часто вихо-

див за межі карпатського простору, його вабить степ з важкими чорноземами («Вересень»), що ясніють зорями нових заграєв, невідомі простори міста («Ти лишилась для мене одною»). Після розгрому Карпатської України І. Ірлявський виїхав у Прагу, працював у видавництві «Пробоем». Його твори друкувалися в тижневику «Наступ», двотижневику «Націоналіст», місячнику «Пробоем».

Наприкінці літа 1941 року як член Культурної Реферантури проводу ОУН, очолюваної О. Ольжичем, виїхав до Києва, став секретарем Спілки письменників України. 3 лютого 1942 року був німцями заарештований, а 21 лютого розстріляний у Бабиному Яру разом з О. Телігою та І. Рогачем. Талант І. Ірлявського обіцяв багато, але не встиг розвинути.

Не встиг реалізувати своїх творчих можливостей і закарпатоукраїнський сатирик Іван Розніччук, що виступав під псевдонімом Марко Бараболя (1910-1945). Крім псевдоніма Марко Бараболя, свої твори підписував Е. Шуна, М. Товчок, М. Крумпля, Сучок, Мнюх, Чміль. У 1939 році угорські окупанти по-звірячому замордували батька письменника Федора Розніччука. У 1944 Іван Розніччук був мобілізований в угорську армію, втік з угорського полку, перейшов лінію фронту до радянської армії, але там був відправлений у концтабір. Помер у військовому шпиталі у Краснодарському краї на станції Пашковській.

У 1941 році в Празі у видавництві «Пробоем» з'явилася збірка поета «З-під їдконого пера». Мотиви творів викликані тодішньою соціально-політичною атмосферою на Закарпатті, колоніальним становищем, соціальним і національним пригнобленням місцевого населення. Сатирик дошкульно висміює тривалу боротьбу закарпатців за автономію, для якої народ «нічого не жалує», «усе жертвує». Він вдало глузує над словниками, граматиками, енциклопедіями, мовною гризною, яку заохочувала чехословацька влада. Їдкою сатирою на так звану мовну проблему на Закарпатті є граматична фантазія в І дії «Продукція язиков». У основі твору – засідання комісії міністерства шкіл міжвоєнної Чехословаччини, яка має вирішити «язиковий спір на Підк. Русі». Її учасники – предсідатель, автономіст, один фахівець, другий фахівець, один спеціаліст, один общемислящий, два послы, один філолог, один автохтон, один настоящий, один консерватист, один поступовець, один учитель, один референт. Кожному з них автор надає слово.

Тонке розуміння нашої національної драми Марко Бараболя вкладає у слова одного спеціаліста:

*Я знов раджу по всіх селах
Підкарпаття походити
І слова, що суть усюди
У граматику вносити!
А слова – що вже не всюди
Однаково виглядають –*

*(Віл, вол, вол – кінь, кунь, кобила)
Місяць в практиці не мають!
І тому такі всі річі
Треба в русинів забрати,
То тоді ці грішні назви
Перестануть уживати (3, 62).*

Марко Бараболя був одним із перших, що пародіювали бездарні твори молодих авторів, які не знають, про що і як писати, послуговуються літературними штампами. Для незвичайних людей, які є поетами, іронізує автор, місяць має бути «блідолицим», ліс «шипучий» або «дрімучий», гай «зелений», доля «нешаслива», осінь «холодна, а зима ще холодніша». У поезії повинні бути птахи: ластівка, соловей, іноді крик, рідше курка, гуска, індик, серед дерев – калина, береза, тополя, дуб, рідше граб, черешня, сливка, яблуна. Не підходить поезії корова, свиня, диня, капуста.

Проблеми, порушені Марком Бараболею у фейлетонах, гуморесках, віршах–посланнях, зостаються актуальними, бо й донині не перевелися у нас манкурти, тутешняки-автономісти, лжепатріоти, графомани, тобто ті, проти яких спрямована сатира талановитого поета.

У боротьбі за Карпато-Українську державу, в розбудові незалежної преси Карпатської Січі брав активну участь А. Патрус-Карпатський. У березні 1939 року поет потрапив до угорського концтабору, розміщеного в с. Крива поблизу Хуста. Через кілька місяців йому вдалося втекти і виїхати на Західну Україну, яка входила до складу Польщі. Під час Другої світової війни він воював на Південно-західному фронті. У 1943 році А. Патрус-

Карпатський у Куйбишеві опублікував збірку віршів «Батьківщина кличе до бою». Значна частина творів – свого роду бойові заклики до боротьби з німецько-фашистськими окупантами.

Щоб піднести бойовий дух земляків, почуття національної гідності, Патрус-Карпатський часто звертався до історичного досвіду нашого народу, намагався осмислити нетлінні подвиги народних месників, які вели нерівну боротьбу за соціальну і національну свободу краю («Олекса Довбуш», «Пинтя»). Трагедія війни поставала у багатьох віршах Патруса-Карпатського з окремих її епізодів. Біль втрат відчуває у нього й природа: плаче сад, тремтить квітка, зеленорунна сосна і прив'ялена памороззю трава застигають у мото-рошному мовчанні («Крізь дощ»).

Перемога над тоталітаризмом сприймалася поетом як кінець злидням і як торжество волі, яку принесуть закарпатцям радянські воїни. А.Патрус-Карпатський не міг показати, як з визволенням прийдуть на Закарпаття політичні репресії, русифікація та інші «блага» тоталітарної радянської системи. До речі, після визволення краю й сам був репресований, багато років провів у ГУЛАЗі на далекій Півночі. Реабілітований лише в роки «хрущовської відлиги». Уже після смерті поета його друзі надрукували в пресі цикл його віршів «Тюремні сонети», що були написані Патрусом-Карпатським у тюрмах на далекій Півночі.

Поезія Закарпаття періоду угорською окупації свідчить, що незважаючи на переслідування, погроми, репресії, українське слово за Карпатами жило, боролось, розвивалося, стало цікавою сторінкою в історії великої української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балега Ю. І. Література Закарпаття двадцятих-тридцятих років ХХ століття. – К.: Радянський письменник. – 249 с.
2. Балега Ю. І. Поезія опору і боротьби // Віщій вогонь. – Ужгород: Карпати, 1974. – С. 285-299.
3. Бараболя Марко Проект автономії. – Ужгород: Карпати, 1991. – 132 с.
4. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. – Ужгород: Карпати, 1993. – 200 с.
5. Вагилевич К. Україна непоборна // Науковий збірник державного музею українсько-руської культури у Свиднику. – №20. – Пряшів, 1995. – С. 467-524.
6. Віщій вогонь. Збірник поезій 1939-1944 рр. / Упорядник Ю. Балега. – Ужгород: Карпати, 1974. – 304 с.
7. Голомб Л. Літературне життя 20-30-х рр. ХХ ст. на Закарпатті // Новаторські тенденції в українській літературі кінця ХІХ ст. – Ужгород: Гражда, 2008. – С. 236-291.
8. Грабарь О. Поезія Закарпаття 1939-1944. – Братислава: Словацкое издательство художественной литературы, 1957. – 298 с.
9. Зореслав Блакитні ескарди. Вибрані твори. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2009. – 432 с.
10. Ірлявський І. Брості. Твори. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2002. – 268 с.
11. Лашенко О. Брості. Пам'яті Івана Рошка – Ірлявського // Іван Ірлявський. Брості. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2002. – С.237-244.
12. Марко Василь. Спомин. – Ужгород: Карпати –Гражда, 1995. – 104 с.
13. Маркус В. Епілог // Закарпаття під Угорщиною 1938-1944 рр. – Нью-Йорк-Чикаго-Ужгород. – С. 219-221.
14. Мишанич О. Карпати нас не розлучать. – Ужгород: Срібна Земля, 1993. – 282 с.
15. Мишанич О. Повернення. – Ужгород: Обереги, 1997. – 337 с.
16. Мишанич О. На переломі. – К.: Видавництво Соломії Павличко Основи. – 2002. – 441 с.

17. Муза любові і боротьби / Упорядкування, вступна стаття і примітки М. Неврлого – К.: Радянський письменник, 1995. – 159 с.
18. Неврлий М. Празька поетична школа // Муза любові й боротьби. Українська поезія празької школи. – К., 1995. – С. 3-19.
19. Патрус- Карпатський А. Голуба далечинь: Вибрані поезії. – Ужгород: ВАТ «Видавництво Закарпаття», 2008. – 440 с.
20. Ребрик Н. Література народоцветва і Чину на українському Підкарпатті в першій половині ХХ століття: Монографія. – Ужгород, 2007. – 220 с.
21. Рішко М. Гірські вітри: Поезії. – Ужгород : Вид-во т-ва укр. письменників і журналістів в Ужгороді. Друкарня василіан в Ужгороді 42. – 30 с.
22. Твори Василя Гренджі-Донського. Шляхом терновим. – Том 1. Друге видання 1990. Видання Карпатського Союзу, Відділ у Вашингтоні, Д. К. – 456 с.

Nadia Ferents

Transcarpathian Poetry in the Period of Period of Hungarian Occupation (1939-1944)

Summary. The article deals with the survey of the of Transcarpathian poetry of the period of Hungarian occupation of the region. The motives and peculiarities of the style of this poetry are studied. The author points out the role of literary schools that appeared at the beginning of 1940 with the aim of enhancing the literary life of that time. Many talented writers were the members of these schools. It is stated that not all the literary works of the beginners were highly artistic, the majority of them being just the documents of the period of resistance and struggle of the Transcarpathians for their social and national rights. In the article it is accentuated that the poetry of the period of Hungarian occupation is characterized by extremely strong antifascist sentiments. It is pointed out after occupation of the region the most talented Transcarpathian poets such as Zoreslav, V. Grendzha-Donskyj, Ivan Kolos, A. Patrus-Karpatskyj were forced to emigrate. The author draws the conclusion that in spite of persecution and repressions the Ukrainian word behind the Carpathians was fighting, developing and became a very interesting page of Ukrainian literature.

Key words: occupation, terror, madyarization, slavery, faith, struggle, antifascist sentiments, national dignity, sovereignty, unity.

Одержано 12.03.2017 р.